

В. В. БЕЗДРАБКО

ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ІСНУВАННЯ ЖУРНАЛУ «КРАЄЗНАВСТВО»

Заснуванню журналу «Краєзнавство» передувала I Всеукраїнська краєзнавча конференція (травень 1925 р.), яка відбулася у Харкові. Серед її рішень було й таке, що започаткувало життя Українському комітетові краєзнавства (УКК) [1, с. 110]. Йому відводилась роль організатора і керівника краєзнавчою справою в Україні [2, арк. 52]. У «Положенні про УКК» говорилося, що для здійснення цього завдання Комітет краєзнавства має зайнятися видавничою діяльністю [2, арк. 52]. Найбільш оптимальним варіантом вирішення поставленої задачі, на думку членів УКК, мало стати видання журналу [3, с. 1].

Дозвіл на друкування часопису був отриманий від наркомату освіти України на початку 1926 р. з умовою «ніяких дотацій від НКО на видавництво не просити» [4, с. 93]. Однак фінансові перепони не зупинили прагнення УКК мати свій краєзнавчий друкований орган. У квітні 1927 р. в першій друкарні видавництва «Пролетарій» Харкова було віддруковано перший номер журналу. Часопис планувалося випускати щомісяця, крім липня і серпня, отже, всього на рік мало виходити 10 чисел. Проте через грошові нестатки виконувати план випуску не завжди вдавалося. Так, у 1927 р. вийшло 3 номери, 1928/1929 рр. — по 10 номерів на рік, 1930 р. — 5 номерів. Отже, за період існування журналу — з 1927 по 1930 р. — всього було видано 28 номерів. З вищезгаданої причини журнал виходив із великим запізненням. Наслідком такого відставання стала поява комбінованих номерів: 1928 р. — № 2-3, 6-10; 1929 р. — № 1-2, 3-10; 1930 р. — № 1-5. Проте ентузіазму видавцям було не позичати, і в останні місяці існування часопису для своїх передплатників вони зробили безкоштовний подарунок — книгу аспіранта ХІНО, краєзнавця К. П. Черв'яка «Весілля мерців».

Через матеріальні труднощі і тираж журналу не відзначався постійністю. Якщо в перший рік свого існування він зростав (в 1927 р. — № 1-2 — 2000 прим., № 3 — 3000 прим.), то починаючи з першого номеру 1928 р. падав: 1928 р. — № 1 — 2000 прим., а з № 2-3 — 1000 прим. Тираж у 1000 прим. зберігався до останнього номеру журналу. Обсяг журналу дорівнював двом друкарським аркушам. Журнал мав оглав, що полегшувало роботу з ним.

Часопис «Краєзнавство» виходив українською мовою. Проте був розрахований не лише на українського читача, адже значна частка його матеріалів присвячувалася національним меншинам, які, до речі, не мали власних краєзнавчих журналів [5]. Мова викладу публікацій відповідала спрямованості журналу на масового читача. Даючи характеристику зовнішності журналу, необхідно сказати, що з роками він технічно удосконалювався. Починаючи з № 2-3 за 1928 р. і до останніх номерів 1930 р. у ньому друкуються схеми, світлиці, мапи

тощо, які зробили журнал більш привабливим для читача і принесли йому статус ілюстрованого.

Редакція часопису знаходилася спочатку по провулку Шпитальний, буд. 5, а з 1928 р.— по вул. К. Лібкнехта, буд. 33. Редакційна колегія не мала постійного штату, а змінювалася в залежності від змін у складі Українського комітету краєзнавства. Його працівники й були редакційним органом «Краєзнавства». В різні часи до редколегії входили академік С. Рудницький, професори М. Волобуєв, В. Геринович, К. Дубняк, П. Ковалевський, О. Яната та ін. Постійним відповідальним редактором журналу був заступник голови УКК М. Криворотченко. Звернення редакції до читачів відкриває перший номер журналу «Краєзнавство». У ньому так визначались головні причини заснування журналу: «...широкий ріст краєзнавчої роботи на місцях конче вимагає розпочати заходи до ув'язки цієї роботи, до об'єднання краєзнавчої думки... Краєзнавчі сили розкидано по найдальших закутках України... окремі краєзнавці, навіть гуртки й товариства поміж себе не зв'язані, часто не знають про своє існування, здебільшого одірвані від культурних осередків, лишаються напризволяще, переводять роботу помічки й самотужки, наслідки їхньої роботи гинуть, невідомі для інших дослідників, як для УКК і для ширшої роботи» [3, с. 1]. У цій цитаті віддзеркалені як характеристика стану краєзнавчого руху, так і картина недоліків, які Комітет краєзнавства намітив усунути. В статті М. Криворотченка з символічною назвою «Чергові завдання УКК», вміщеній у першому числі «Краєзнавства», знаходимо: «Першим кроком до цього [до вирішення проблем. — В. Б.] мусить бути періодичне видання комітету — журнал, що давав би змогу реально об'єднувати краєзнавчу думку, що міг ставити перед краєзнавцями актуальні проблеми, висунуті сучасним життям, разом з тим журнал мусить стати осередком, де, як у фокусі, збиратимуться відомості про всю краєзнавчу роботу в Україні» [6, с. 3]. З такими намірами Український комітет краєзнавства приступив до видання часопису.

Відсутність платних дописувачів на місцях, постійно діючого редакційного органу, великі фінансові перешкоди не стали на заваді журналові. Редакція все одно йшла до визначеної мети, а журнал був джерелом створення необхідних умов для сміливого, впевненого становлення, існування і розвитку краєзнавчої справи в Україні. Саме для цього в часописі містились такі розділи, як «Загальний» (теорія краєзнавства), «Методика краєзнавчої роботи», «Шкільне краєзнавство», «Наш край», «Життя краєзнавчих організацій», а також «Бібліографія», «Керуючі матеріали» (від УКК до краєзнавчих об'єднань). Задум редакції полягав у тому, щоб при такій структурі журналу перетворити його на місце зустрічі теорії і практики краєзнавства.

Журнал «Краєзнавство» був першим краєзнавчим республіканським періодичним органом. Визначаючи його роль у суспільстві і науці, слід усвідомлювати, яким величезним є простір для прояву його впливу в результаті багатоплановості краєзнавства.

Часопис «Краєзнавство» став засобом формування в суспільстві погляду на те, що таке «край», «краєзнавство», обсяг, засоби, організаційні форми останнього. І якщо при визначенні змісту слова «край» користувались традиційним поясненням — «обмежений район», на матеріалах якого «треба виявити закони й чинники розвитку природи і суспільства» [7, с. 295] (хоча і не завжди розумілось те, що «обмеженість того чи іншого краю не тільки і не стільки проглядає вочевидь, як прихована), то відносно терміну «краєзнавство» все було набагато складніше. Як в науці, так і на сторінках журналу «Краєзнавство» не існувало єдиної думки. Одні з дописувачів дотримувались думки, що краєзнавство — це «суто географічна наука або синтетично-географічна з географічними методами» [8, с. 237], інші дивились на краєзнавство як на засіб здобуття нових знань, тобто як на те, що називають методою і що особливо має прояв у шкільному краєзнавстві [8, с. 237], деякі вважали його «міжнауковою» наукою, причому такою, яка тісно пов'язана з практикою і покликана пролити світло на закономірності зв'язку «суспільство — природа» [8, с. 225].

Демонстрування редакцією розбіжностей у поглядах при тлумаченні поняття «краєзнавство» мало за мету знайти істину. Впродовж 20-х років спостерігається певна еволюція у поглядах: від переконань у тому, що краєзнавство — це одна наука, до розуміння його як сукупності наук (не простої сукупності, а такої, що породжує нову науку) у їх єдності і пристосованості до практики; від впевненості в тому, що краєзнавство — це окремий метод дослідницької роботи, до сприйняття його як сукупності методів у їх єдності і пристосованості до теорії.

На фоні різних думок з приводу того, чим є краєзнавство, по-різному визначався його внутрішній зміст. Залишалася досить сильною стара традиція шанобливого ставлення до історичного напрямку в краєзнавчій роботі, прихильниками якої були М. Грушевський, А. Лобода, В. Петров та ін. У зв'язку ж із загальною тенденцією, що спостерігається в науці 20-х років, — прагненням надати їй лише прикладного сенсу — поширюється ідея про виробничий ухил краєзнавства. Дискусія з цього питання, розпочата на I Всеукраїнському з'їзді з вивчення продуктивних сил країни (1924), мала продовження на I Всеукраїнській краєзнавчій конференції, у резолюції якої говорилося, що «ми мусимо вивчати країну з практичного погляду, кладучи в основу підвищення продукційних сил; уникати академізму та кабінетного характеру праці, мати ув'язку з плановими установами, учбовими й науковими інституціями та провадити всю роботу методом діамату» [1, с. 110]. Цієї думки дотримувався і майбутній відповідальний редактор журналу М. Криворотченко, що й демонструвала його доповідь на конференції, а надалі — його статті в журналі [9]. На цих позиціях стояли також інші безпосередні учасники творення журналу [10]. Хоча між прихильниками першої і другої традиції існували суперечки, втім справа полягала лише в акцентах. Редакційна колегія давала згоду на публікації у журналі поглядів прихильників і історичного, і виробничого краєзнавства. У цій позиції редакції журналу виявилась не тільки така консервативна роль періодичного

видання, як збереження старої традиції, а й деструктивно-інтегративна, що виявлялася у підтримці «суперництва» між різними поглядами на зміст і принципи краєзнавчої роботи. Якщо ще на початку 20-х років перевага віддавалася історичному краєзнавству, то наприкінці — виробничому. У визначенні й утвердженні нових пріоритетів проглядає політична функція, яку виконував журнал, його ідеологічне забарвлення, що не є дивним, а цілком закономірним і таким, що відповідає духові часу. У заклинах вивчати продуктивні сили країни, виробничі відносини через детальне і конкретне дослідження проглядають і економічні функції журналу.

Проблематика краєзнавства визначається проблематикою як його самого, так і тих наук, що об'єднані цим словом. Це твердження й демонструє тематика публікацій журналу в розділі «Наш край». В залежності від предметної спрямованості всі їх можна об'єднати під гаслами історичного, економічного, природничого краєзнавства. Статті, що містились в розділах «Загальний» та «Методика краєзнавчої роботи», присвячені розробці питань теорії, засобам, організаційним формам краєзнавчого руху в Україні. Журнал сприяв дослідженню процесів становлення краєзнавства як науки і як діяльності.

Журнал «Краєзнавство» виконував комунікативну й інформаційну функції з метою налагодження зв'язків між різними одиницями краєзнавчого руху в Україні та за її межами. З цією метою у 1927 р. УКК вирішив видати цілу низку чисел часопису «Краєзнавство», присвячених результатам роботи краєзнавців, реєстрації краєзнавчих об'єднань. Не маючи фінансових можливостей здійснити цей проект, було вирішено обмежитися розширенням розділу «Життя краєзнавчих організацій». Пошта розділу підтверджує широчінь географії дописувачів, а його зміст вказує на незаангажованість, неупередженість редакційної колегії щодо листів. Поряд з інформацією про успіхи краєзнавчих гуртків, музеїв, товариств, кабінетів із вивчення краю можна прочитати тривожні сигнали про проблеми, недоліки й труднощі в краєзнавчому русі на місцях. Цей розділ є величезним інформаційним джерельним масивом, який сьогодні може допомогти не тільки історикам краєзнавства, а й науки.

На сторінках журналу друкувались розпорядження, програми від УКК, літературні новини, інформація про краєзнавчі з'їзди, конференції, семінари на місцях. У всьому цьому проступає чітке прагнення до встановлення контролю та управління краєзнавчим рухом. Для виконання контролюючої функції та функції управління краєзнавством у журналі мався спеціальний розділ за назвою «Керуючі матеріали».

Журнал став могутнім засобом виховання патріотичних почуттів, підвищення культурного рівня, науково-пізнавального інтересу усіх громадян України при вивченні рідного краю. Велика увага приділялася шкільному краєзнавству, бо саме воно, за точним висловом Д. Зайцева, «стало гаслом нової школи», коли учневі не показують і не розказують, а «дають можливість самостійно дослідити новий факт чи явище, дають йому можливість пережити радість відкриття» [11, с. 9].

Періодичний орган УКК виконував і психологічні функції: встановлення контакту типу «краєзнавець — краєзнавець», «краєзнавець — краєзнавче об'єднання», «об'єднання — об'єднання», «органи влади, управління, науки — краєзнавець», «органи влади, управління, науки». Редакцію журналу та її дописувачів характеризує належний рівень культури спілкування зі своїми читачами (очевидно, що вони були знайомі з останніми розробками в галузі бібліопсихології М. Рубакіна, М. Куфаєва і ін.), що сприяло утвердженню впевненості краєзнавців у важливості й необхідності їхньої роботи, а значить, у значущості краєзнавчої справи.

Зміст переважної більшості статей позбавлений політичного перевантаження. Саме тому журнал заслужив визнання у широкому загалу і у наукових діячів, через це й був заборонений. І хоча йому не вдалося виконати задекларованих у першому числі завдань, значення появи подібного друкованого слова важко переоцінити.

Настав час укласти і видати покажчик видання УКК, щоб надати можливість сучасним краєзнавцям ближче познайомитися із змістом журналу, який так багато важив для тих, хто був не байдужим до батьківщини.

1. Перша Всеукраїнська конференція краєзнавства // *Життя і революція*. — 1925. — № 6-7. — С. 109-110.
2. ЦДАВО України. — Ф. 166, оп. 7, од. зб. 366, арк. 52-53.
3. Від редакції // *Краєзнавство*. — 1927. — № 1. — С. 1.
4. Звіт УКК на 1 січня 1929 року // *Краєзнавство*. — 1929. — № 6-10. — С. 91-96.
5. Ялі С. Краєзнавча робота землемістей // *Краєзнавство*. — 1927. — № 1. — С. 16-17.
Його ж. До справи вивчення грецького населення на Україні // *Краєзнавство*. — 1927. — № 2. — С. 19-24.
Його ж. Участь греків у революційному русі на Україні // *Краєзнавство*. — 1928. — № 2-3. — С. 5-8.
Його ж. До історії грецької колонізації на Україні // *Краєзнавство*. — 1928. — № 6-10. — С. 57-68.
6. Геринювич В. Євреї в Кам'яниці // *Краєзнавство*. — 1930. — № 1-5. — С. 44-48.
7. Кривонощенко М. Червої завдання Українського комітету краєзнавства // *Краєзнавство*. — 1927. — № 1. — С. 2-5.
8. Перша Всеукраїнська краєзнавча конференція: 28-31 травня 1925 // *Червогий шлях*. — 1925. — № 6-7. — С. 293-296.
9. Дубняк К. Що таке краєзнавство // *Червогий шлях*. — 1925. — № 6-7. — С. 224-237.

9. *Кривороченко М.* До жовтневих роковин // Краєзнавство. — 1927. — № 2. — С. 1-3.
Його ж. Чергове завдання // Краєзнавство. — 1928. — № 2-3. — С. 1-4.
Його ж. Місто і краєзнавство // Краєзнавство. — 1928. — № 4. — С. 1-4.
Його ж. На порозі третього року // Краєзнавство. — 1930. — № 1-5. — С. 1-3.
10. *Дубняк К.* Вивчення продукційних сил і краєзнавство // Краєзнавство. — 1927. — № 1. — С. 5-9.
Його ж. Районування і краєзнавство // Краєзнавство. — 1927. — № 2. — С. 4-8.
Левицький М. До скликання Всеукраїнського краєзнавчого з'їзду // Краєзнавство. — 1929. — № 3-10. — С. 1-4.
Яната О. Державні завдання краєзнавства // Краєзнавство. — 1928. — № 1. — С. 1-3.
11. *Зайцев Д.* Краєзнавство і шкільний програм // Краєзнавство. — 1927. — № 1. — С. 9-13.